

פרק 9

השתלבות יוצאי אתיופיה בצבא: בין שתי מערכות תובעניות

רינת משה וגיא ברוקר

רקע

השונות החברתית והתרבותית המאפיינת צבאות לאום מופיעה כסוגיה מרכזית בספרות המחקרית כמו גם בסדר היום הציבורי והפנים-צבאי. סוגיה זו נחקרה דרך נקודות מבט שונות, כדוגמת יחסי חברה-צבא, מבנה מוסד האזרחות ותהליך בינוי מדינת הלאום (פלד ושפיר, 2005), כינון זהויות וקטגוריות חברתיות כמגדר, גזע, אתניות ומעמד (ששון-לוי, 2006; Burk & Espinoza, 2012; Enloe, 1980), מוביליות חברתית ותעסוקתית (לוי, 2007) ומאפייני המדיניות והפרקטיקות המדיניות והצבאיות לגבי אותה שונות (לומסקי-פדר ובן-ארי, 2003).

בפרק זה אנו מבקשים להתמקד בשירותם הצבאי של בני ובנות הקהילה האתיופית בצה"ל. הפרק מבוסס על עבודת מחקר רחבה שבוצעה בממד"ה⁹ והתקיימה על רקע דיון ציבורי שעסק בכשל רב-מערכתי הנוגע לשילוב בני הקהילה האתיופית בחברה הישראלית ובתוך כך גם בצבא (כהן, 2013; דוח מבקר המדינה, 2012). בחרנו להציג את הממשק המורכב הנוצר במהלך השירות הצבאי של בני ובנות הקהילה האתיופית בין משפחת המשרת לבין המערכת הצבאית. בדרך זו אנו גם מבקשים להרחיב את היריעה ולסמן מגמות ותהליכים רחבים יותר המתרחשים ביחסי חברה וצבא בעידן חברת השוק (לוי, 2007; ריבנאי-בהיר, 2016). נציג תחילה במשיכות מכחול רחבות רקע המתאר את תהליך ההגירה והקליטה של הקהילה האתיופית בישראל בהקשרי חברה, קהילה ופרט וכן ביחס לשירות בצבא. את הממצאים נציג בדרך זו: בחלקים הראשון והשני נתאר את עמדות המשרתים כלפי הצבא והשירות הצבאי וכן את הדמויות המרכזיות המעצבות עמדות אלו בשלבים השונים של השירות (לפני הגיוס ובמהלך השירות); בחלק השלישי נתמקד בתיאור הממשק הנוצר בין המשפחה לשירות בצבא ובאופן שבו ממשק זה מתואר בסיפורי השירות של בני ובנות הקהילה המשרתים בצבא. בחלק האחרון נדון במשמעויות של הממשק המורכב שבין הצבא לבין המשפחה ובתפקיד המרכזי שיש לו בתהליך ההסתגלות של המשרתים למערכת הצבאית.

הקהילה האתיופית בישראל - עלייה, קהילה משפחה וצבא

עלייתם של יהודי אתיופיה לישראל החלה עוד בשנות החמישים (תלמי-כהן, 2012). אולם רק לאחר הכרה של הממשד בישראל ביהדותם, בסוף שנות השמונים החלו גלי עלייה רחבי ההיקף מאתיופיה לישראל. מרבית יהודי אתיופיה הגיעו לישראל בשני גלי עלייה גדולים המכונים:

9 המחקר בוצע בשיתוף עם ענף עלייה והשתלבות בחיל חינוך בהובלת סא"ל (מיל') כרמית נפתלי ומדור שי"א (שילוב יוצאי אתיופיה) באכ"א (אגף כוח אדם) בהובלת רס"ן הילה הלפרן. בשלבי איסוף הנתונים וניתוחם השתתפה ד"ר רות כהן-תל"מי, ששימשה יועצת לנושא הקהילה האתיופית בחיל החינוך והנוער.

"מבצע משה" בשנים 1984-1985 ו"מבצע שלמה" בשנת 1991. משנת 1993 ואילך החל תהליך הגירה ארוך ורב-תהפוכות של ה"פלשמורה"¹⁰ לישראל, שרובם הם מתנצרים ומיעוטם נוצרים העולים בעקבות נישואי תערובת (בן עזר וגולן, 2012; תלמי כהן, 2012).

אחת הסוגיות המרכזיות המלוות את העלייה מאתיופיה לישראל היא מידת השתלבותם בחברה הישראלית. ההנחה הרווחת היא, כי השתלבות זו לא צלחה, ולו רק לפי הקריטריון המניח כי קליטה מוצלחת פירושה התפלגות שווה של העולים ברבדים השונים של החברה. כך לדוגמה, נכון לתחילת העשור הנוכחי מרבית העולים וצאצאיהם מצויים בקבוצות המוחלשות של החברה בישראל - אחוז גבוה של לא מועסקים, שיעור נמוך של בני נוער הזכאים לתעודת בגרות ועוד (דיין, 2014). קשיי ההשתלבות מתבטאים גם במחאות ובהפגנות של בני הקהילה נגד האפליה הממסדית והגזענות החברתית, כך לדוגמה, מחאות נגד מדיניות תרומות הדם ב-1996 ולאחר מכן ב-2006, כמו כן ב-1982 וב-1992 נגד הרבנות בנושאי גיור והסדרת מעמד כוהני הדת (קייסים), ולאחרונה במאי 2015, בעקבות אלימות משטרתית מול חייל בן הקהילה האתיופית פרצה מחאה רחבת היקף נגד אפליה ממסדית וגילויי גזענות.

הסיבות המאזכרת בספרות לקושי בהשתלבות הקהילה בחברה נוגעות במארג המורכב בין מדיניות הקליטה הפורמלית, מאפייניה של החברה הישראלית ומאפייני הקהילה עצמה (בן עזר וגולן, 2012; הרצוג, 1998). אמנם החברה הישראלית עוצבה מראשיתה כחברת מהגרים, אך תהליכי הקליטה והשילוב של כל קבוצה מהווים מקרה בוחן ייחודי, שיש להציב בהקשר רחב יותר הכולל את מאפייני הקהילה, עיתוי העלייה והשינויים שחלו בחברה. להלן תיאור קצר של ייחודיות תהליך ההגירה והקליטה של הקהילה האתיופית בישראל, מאפייניו המוסדיים ותוצאותיו בעת הנוכחית:

א. **מעבר בין שתי תרבויות.** העלייה מאתיופיה מאופיינת כמעבר בין שתי תרבויות, שההבדלים ביניהן ניכרים ונפרסים על פני תחומי חיים רבים - אופי היחסים בין חברי הקהילה ובתוך המשפחה, מאפייני המנהיגות הקהילתית, השכלה, תעסוקה וקודים חברתיים (בן עזר, 1992). לדוגמה, באתיופיה היהודים חיו בדרך כלל בחברה מסורתית כפרית, המשפחה לרוב הייתה גדולה ומסודרת במבנה פטריארכלי והקשר עם הילדים היה מבוסס על כבוד כלפי סמכותם של ההורים והמבוגרים (Ben-David & Erez, 1997; Darvish, 1997). מאפיינים אלו רווחו בקהילות מהגרים נוספות בישראל. אולם בניגוד לעליות של קום המדינה נדרשו המהגרים מאתיופיה להיקלט בחברה מתועשת ומבוססת. כך שבהשוואה לכלל האוכלוסייה הקולטת התאפיינו רוב המהגרים במיעוט משאבים כלכליים והשכלתיים, זאת לצד קשיי השפה המאפיינים מהגרים. ההבדלים הדרמטיים הללו בין תרבות המוצא של הקהילה האתיופית לבין התרבות הקולטת מוצגים בספרות כהסבר מרכזי לתהליך הקליטה המורכב ולפער הציפיות שהיה ונותר בין הרצוי למצוי בתהליך השתלבותם של המהגרים מאתיופיה בישראל (גולדבלט ורוזנבלום, 2011; Ben-David & Erez-Darvish, 1997).

10 בין שתי קבוצות ההגירה יש הבדלים רבים שמקורם באזור באתיופיה שממנו הגירו, זהותם הדתית, אורח חייהם ואופן עלייתם לישראל. כך גם בכינוי של כל קבוצה, הראשונה מכונה: "ביתא ישראל" והשנייה, הפלשמורה, מכונה "זרע ביתא ישראל". עבודה זו אינה מתייחסת להבדלים אלה, להרחבה ראו: שבתאי, 2006; תלמי כהן, 2012.

ב. **הגירה בעלת סממנים של גזע וצבע** (ענתבי-ימיני 2010). ההגירה של יהודי אתיופיה לישראל היא ייחודית גם בהיותה הגירה שאינה מייצגת רק אתניות בדומה לעולים ממדינות ערב, אלא בעלת סממנים של גזע וצבע (Ben-Rafael & Peres, 2005). אפיון זה כורך את תהליך ההגירה בתופעות של הדרה וגזענות וביצירת היררכיה בין תכונות ביולוגיות לכאורה של קבוצה אחת על פני רעותה (גודמן, 2008). בעידן הנוכחי, המודרני והפוסט-מודרני, תפיסות של גזע עברו עידון והפכו את גילויי הגזענות מפעולות מודעות ומכוונות ל"גזענות תרבותית", שטבעה חמקמק יותר. הגזענות בצורתה התרבותית הופכת את השוני ואת המובחנות למעין מהות ה"טבועה" במהגר "המסרב להשתנות", ומכאן שהשוני על בסיס גזע, צבע ומוצא נתפס כבלתי ניתן לגישור ולשילוב (בן אליעזר, 2008).

ג. **הטלת הספק בזהות היהודית**. כאמור תהליך עלייתם של יהודי אתיופיה התאפיין בעיכובים רבים שנבעו בעיקר מהטלת הספק של הממסד ביהדות הקהילה. רק בשנת 1973 לאחר פסיקת הרב הראשי לישראל הרב עובדיה יוסף הוכרו רשמית יהדותם של בני הקהילה וזכאותם לעלות לישראל לפי חוק השבות (בן-עזר וגולן, 2012; תלמי-כהן, 2013). עם זאת, אחת מהטענות המועלות ביחס ליהדות בני הקהילה היא כי הספקות של החברה הקולטת ביחס ליהדותם לא נעלמו. גם אם עולי אתיופיה ככלל הוכרו כיהודים, עדיין הייתה יהדותו של כל פרט מוטלת בספק גם לאחר עלייתו לישראל (סיקורל ושרעבי, 2011). הטלת הספק חודדה והובלטה עם עלייתם של בני הפלשמורה ('ביתא ישראל'), ובחלקה חלחלה גם לתוך הקהילה דרך דרישת הוכחת הזיקה לדת (תלמי-כהן, 2013).

ד. **אופן הקליטה הממסדי**. תהליך ההשתלבות של עולים מאתיופיה נוהל לאורך השנים כמעט כולו על ידי הממסד (פקידי רשויות, עובדי רווחה). גם לאחר שהמדיניות הממסדית שונתה במהלך שנות התשעים לכיוון של "קליטה ישירה", עדיין נותרה קליטתם של עולי אתיופיה בגדר מקרה ייחודי שגופים ממסדיים ממשיכים לנהלו. אחת המשמעויות העיקריות לקליטה הממוסדת הייתה בנייה ושימור של מרכזי הקליטה, שימור המגורים ב"מובלעות", התלות בגורמי רווחה, העדר קשר ישיר עם החברה הקולטת ועוד (הרצוג, 1996, 1998; סבירסקי וסבירסקי, 2002). תהליך זה זכה לביקורות רבות כמנציח את התלות של המהגרים וצאצאיהם במנגנוני הרווחה, מצמצם את ההתנסויות שלהם בסביבות הטבעיות של החברה ומשמר את הנתק שנוצר בינם לבין חברי הקהילה הקולטת (סיקורל ושרעבי, 2011). לצד הסיבות שסומנו לעיל בתהליך קליטתם של המהגרים מאתיופיה לישראל מצויים גם היבטים כוללניים, שאינם ייחודים רק לקליטתה של הקהילה האתיופית בישראל, אלא מאפיינים את החברה הישראלית כחברת מהגרים.

העלייה מאתיופיה לישראל התרחשה על רקע חלחול של תפיסות רב-תרבותיות לחברה הישראלית במהלך שנות התשעים במאה הקודמת, וביססה אקלים חברתי הרגיש לשוני תרבותי ולהבדלים בין ה"אני" ל"אחר" (יונה ושנהב, 2005; Kimmerling, 2001). בזיקה לאקלים הרב-תרבותי חל שינוי גם במדיניות הקליטה הרשמית של מדינת ישראל. אם עד לשנות השבעים במאה הקודמת התבססה מדיניות הקליטה על מודל של "כור ההיתוך" ועל ההנחה כי יש לחולל שינוי חברתי ותרבותי בקרב העולים, הרי משנות השמונים והתשעים שונתה

המדיניות לכיוון של פלורליזם תרבותי והתערבות על בסיס של "רגישות תרבותית". כלומר, על אידאולוגיה (לפחות מוצהרת) של מתן כבוד ראוי לתרבות הנקלטת ועל הנחה שלפיה תהליך ההגירה וההשתלבות של המהגרים בחברה אינו זהה עבור כלל הקבוצות והפרטים (לומסקי-פדר, רפפורט וגניצבורג, 2010). השינוי במדיניות לווה גם בפרקטיקות קליטה חדשות כדוגמת שילובם של עולים ותיקים בצוותי הקליטה (סיקורל ושרעבי, 2011).

אולם המציאות לימדה כי הטמעתה של הגישה הפלורליסטית בתוך האקלים של מדינת לאום בכלל, ובישראל בפרט, אינה מתאפשרת באופן פשוט ולינארי (הרצוג, 1996, 1998). למול תפיסת הריבוי שבבסיס הגישה הפלורליסטית ניצבת התביעה של מדינת לאום ולפיה על קבוצות ופרטים לחלוק ביניהם זהות כוללנית ויחידנית המבדילה אותם מ"אחר" דתי, אתני, לאומי או גזעי (אנדרסון, 2000). השילוב בין שני היסודות המנוגדים הללו בתוך מדינת לאום הקולטת מהגרים - קרי שילוב בין פלורליזם זהותי וריבוי תרבותי לבין זהות יחידנית קהילתנית, דווקא תורם להבלטת ההבדלים בין הקבוצות, לביסוס היררכיות בין ותיקים למהגרים ולכינון יחסים של שליטה ופיקוח על תהליך ההגירה והקליטה (גודמן, 2008). כך שבפועל תיקבע מידת השייכות של קבוצות ופרטים מהגרים, הכלתם או הדרתם על בסיס המידה שבה הם ייתפסו כמייצגים את הזהות הקהילתנית של החברה הקולטת. בישראל השייכות למדינת הלאום נקבעת, במידה רבה, על בסיס שייכות דתית לקהילה היהודית, כפי שמתבטא ב"חוק השבות" המעגן באופן קונסטיטוציוני את תהליך ההגירה לישראל בהגדרה של שייכות דתית. בהקשר המסוים של הקהילה האתיופית לישראל כאמור הייתה זו הזהות היהודית שהיוותה אבן נגף לא רק בתהליך קליטתם ושילובם, אלא גם, ואולי בעיקר, ביכולתם להתמקם במיקומים חברתיים בעלי יוקרה ממשית וסימבולית (בן-אליעזר, 2008; סיקורל ושרעבי, 2011; תלמי-כהן, 2013).

תפיסת הרב-תרבותיות מגלמת גם את נקודת המבט של הפרטים חברי הקבוצה. עבורם הקטגוריה המסמנת את נבדלותם ואת מובחנותם, כדוגמת מובחנות על בסיס מוצא אתני, מאפשרת לסמן לא רק את שוליותם בחברה, אלא גם את אי-השוויון החברתי שעל בסיסו ניתן לתבוע שינוי ושחרור מהיררכיות ומיחסי כוח בחברה הקולטת. כך שהקטגוריות הזהותיות המוחלשות מטופחות הן על ידי המדינה והקבוצות המדירות, המשמרות את אי-השוויון החברתי, הן על ידי חברי הקבוצה עצמה (Comaroff & Comaroff, 2009). דוגמה לכך היא ההכרה, לעתים המוצלחת, של חברי קבוצת זהות מוחלשות בישראל - כ'רוסים', 'מרוקאים', כי הקטגוריה האתנית שדבקה בהם אינה רק הסיבה והתוצאה לשוליותם ולהפרדתם מהכלל, אלא, במפתיע, גם נקודת החיבור האפשרית שלהם להשתתפות בקולקטיב. במקרה של הקהילה האתיופית השימוש בזהות "אתיופי" טופח על ידי חברי הקהילה כאמצעי להבנות את ההגירה מאתיופיה לישראל כזהות ייחודית בתוך הנרטיב הלאומי, הדתי וההרואי, המחבר בין ההיסטוריה היהודית להווה ולעתיד ובין הזהות האתיופית לליבה הציונית (אהרון, 2010). כך שבעידן הרב-תרבותיות יש לבחון את הזהות הייחודית והנבדלת של מהגרים לא רק כאתר ביצירת היררכיות ושוליות, אלא גם ככלי עבור המהגרים עצמם להשגת הכרה (Taylor, 1992) והון סימבולי ממש, המאפשר כניסה למרכז החברתי והפוליטי (Comaroff, 1987).

אם כך, תהליך הקליטה וההשתלבות אינו חד-ממדי ולינארי, והוא מתרחש בתוך מציאות מורכבת. מציאות שבה מצד אחד הפרט נדרש להשתחרר מחבלי הזהות האחת ולרכוש אחרת,

אך בה בעת גם להותיר את הזהות הקודמת ולא להתכחש לה. הזהות הייחודית הנבדלת עשויה באופן פרדוקסלי להיות בסיס לשוליות וליחסי שליטה, ובזמן גם משאב ובסיס לתבוע מהחברה הקולטת הכרה וקבלה חברתית ופוליטית.

אחד הסוכנים המרכזיים בתהליך הקליטה והשילוב הוא המשפחה ובעיקר ההורים (ארידן ומרגולין, 2013). אולם, גם קליטתם והתאקלמותם של ההורים עלולות להתברר כמשבר חריף המתרחש בעת הגירה, בעיקר במצבים של מעבר בין תרבויות שונות. כיום הספרות מתייחסת להגירה של המשפחה וההורים כתהליך הנמשך על פני דור ויותר, שלעיתים אינו צולח את קשיי השפה והתרבות. התארכות תהליכי ההגירה והשילוב בחברה הקולטת הם אחד הגורמים העיקריים לאובדן הפיקוח ההורי, לתלות של ההורה בילד ולהיפוך תפקידים ביניהם (בן-עזר, 1992).

במקרה של הקהילה האתיופית מידת התמיכה וטיב התמיכה של ההורים בקליטה ובמעבר לחברה החדשה קשורים באופן הדוק לשינוי מרחיק הלכת שחל במבנה המשפחתי לאחר ההגירה. בעוד בשלב טרום ההגירה היה הפיקוח החברתי מושתת על מבנה של משפחה מורחבת ויחסי מרות בין כלל המבוגרים לילדים, הרי בישראל התפרקות המשפחות המורחבות והצמצום למשפחות גרעיניות שחקו את הפיקוח הבין-דורי (בוסטין, 2008; דולב-גנדלמן, 1989). בתוך כך חל שינוי בתפקיד האב במשפחה. אם באתיופיה אב המשפחה היה המפרנס והמחנך העיקרי, בעיקר בתחום הנורמטיבי והגדרת הגבולות, הרי בישראל התקשו הגברים למצוא עבודה בשל מגוון סיבות (מגבלות שפה והשכלה, היעדר ידע וקושי בהשתלבות בשוק התעסוקה) (Tsadick, 2006). כך הפך האב, לעיתים קרובות, מדמות רבת עוצמה לדמות שאינה עוד מקור לידע ולחיקוי, וחלה ירידה, בעיקר בקרב הדור השני לעלייה, בהזדהות עמו ובצייתנות לדרישותיו עד כדי אנומליה והתנהגויות עברייניות, (אדלשטיין, 2002, 2012).

תמיכת המשפחה מהותית גם בתהליך השירות הצבאי, ולכן שינויים החלים במבנה המשפחתי משליכים ישירות גם על השירות הצבאי. מחקרים שונים מלמדים, כי המשפחה והחברים הקרובים משמשים מקור מרכזי לחיברות ולהסתגלות לשירות הצבאי. ריבנאי-בהיר ואבידר טענו כי עמדות בני הנוער מהוות שיקוף של המשפחה כאחד מ"סוכני העברה" המעצבים את מערך השיקולים וקבלת ההחלטות של המתגייסים והמתגייסות לצבא (ריבנאי-בהיר ואבידר, 2012). כך שהתמיכה של המשפחה במשרתים עשויה להיות מצד אחד עוגן לקליטה ולהשתלבות מוצלחת בשירות, אך מצד אחר גם עלולה להיות מקור עיקרי לקונפליקט ולקושי לשרוד ולהצליח בשירות (אמיר והורוביץ, 2003).

חוקרים שונים התייחסו לשירות הצבאי כעוגן משמעותי בהשתלבות בני נוער בכלל ועולים בפרט בחברה הישראלית (ליבלך, 1990; שבתאי, 1999). תפיסה זו מושתתת על נוסחת האזרחות הרפובליקנית שהתבססה בישראל, ולפיה השירות הצבאי הוא קריטריון ואמת מידה להגדרת האזרחות והשייכות לגבולות הקולקטיב (פלד ושפיר, 2005; ששון-לוי, 2006). שבתאי טענה בהקשר זה (שם), כי השירות הצבאי מנע משבר זהות בקרב עולי "מבצע משה" למרות הקונפליקטים ובלבול הזהות בקרב העולים, בעיקר בין הורים לילדים. הדימוי העצמי הגבוה של החיילים, שהתבסס על הזדהותם עם מורשתה ועם תרבותה של העדה, וכן המאבק להגשמת חלום העלייה לירושלים, היו אלה שאפשרו, במידה רבה, את המשכיות התרבות הקודמת לצד רכישת התרבות החדשה. לא נוצר אפוא חלל או ריק שעלול היה להביא לשנאה עצמית,

להתפרקות ולמשבר. עוד מצאה שבתאי תרומה גבוהה גם באסטרטגיות שננקטו בעת השירות הצבאי ושיסיפקו, לצד מדיניות הטיפול הייחודית של הצבא, גם הגנה מפני משבר שעלול היה לפרוץ לו היו נדחקים החיילים לשוליים ומפנימים את המסרים ואת הדעות הקדומות שהופנו כלפיהם. יתר על כן, תחושת הגאווה של העולים המשרתים בצבא, שמקורה בהישגים המוכחים, מנעה אף היא אפשרות של משבר וקידמה אותם להשגת מטרותיהם ובהן רכישת הזהות הישראלית (שבתאי, 1999).

העבודה הנוכחית בוצעה על רקע דיון ציבורי שהתנהל בשנת 2013 ועסק בכשל רב-מערכתי המאפיין את שילובם של בני הקהילה האתיופית בישראל ובתוך כך גם בצה"ל (ברוקר ומשה, 2015; דוח מבקר המדינה, 2012). בעקבות הדיון ודוח מבקר המדינה בנושא החל בצה"ל ובאכ"א תהליך רחב שנועד לשניו המצב ולשיפורו והתאפיין בגיוס משאבים ונכונות של כלל מערכות המדינה (התכנית הממשלתית לקידום שילוב יוצאי אתיופיה בחברה הישראלית). מטרת המחקר הייתה לזהות את הגורמים המאפשרים למשרתים יוצאי אתיופיה להשתלב בשירות הצבאי באופן מיטבי לצד זיהוי הגורמים המעכבים ומונעים את השתלבותם. כל זאת לשם טיוב ושיפור המדיניות הקיימת בצבא בנושא ועיצוב דפוסי הפעולה בשלבים השונים של השירות - גיוס, מהלך השירות והיציאה לאזרחות. הפרק הנוכחי יתמקד בהיבטים הנוגעים לממשק שבין המשפחה לבין המשרתים והשירות הצבאי.

עולמות הידע שהתבססו עליהם נשענו על התחום הרחב של יחסי חברה וצבא בישראל ובאופן ממוקד יותר על תחומים של הגירה, השתלבות והסתגלות, בני נוער ושירות החובה בישראל.

שיטת המחקר

שיטת המחקר התבססה על שתי מתודולוגיות משלימות (Mix Methods):

א. **ראיונות עומק:** נערכו 51 ראיונות עם חיילים וחיילות המשרתים בתפקידי קצונה, לחימה ותומכי לחימה או שהים בכלא צבאי. הראיונות התבצעו בין נובמבר 2013 למרס 2014, והתבססו על שלוש קבוצות משרתים, המייצגות רצף מדומיין של אופני הסתגלות והשתלבות לפי אמות המידה של המערכת הצבאית:

1. קצינים וקצינות ולוחמים המייצגים שילוב מיטבי בליבת העשייה הצבאית.
2. חיילים וחיילות המשרתים בתפקידים תומכי לחימה (תומכ"ל) ועורפיים, המייצגים שירות נורמטיבי בתפקידי מעטפת.
3. חיילים וחיילות השהים בכלא צבאי (כלא 6 וכלא 4) בשל עבירות משמעת הכוללות בין היתר נפקדות ועריקות, המייצגים את הקצה של לקויות בהסתגלות ובהשתלבות בשירות.

ב. **סקר טלפוני** בקרב שני מדגמים פשוטים ומקריים של משרתי חובה חוגרים וקצינים המוצבים בתפקיד (לא בקורסים ולא בכלא):

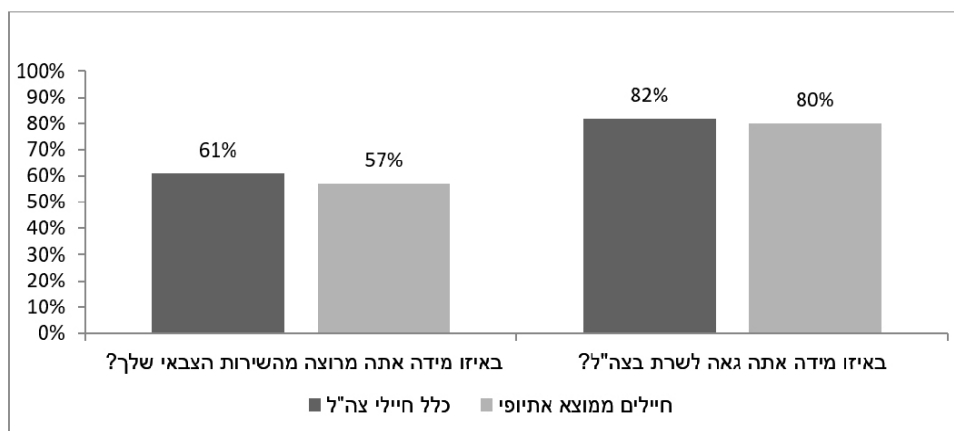
1. 328 כלל חיילי חובה בצה"ל.
 2. 310 חיילים וחיילות ממוצא אתיופי (נולדו באתיופיה או ארץ לידת אב אתיופיה);
- טעות דגימה מרבית לכל מדגם: 5.8% לכל כיוון. הנתונים נאספו במהלך פברואר-מרס 2014.¹¹

11 הנתונים נאספו ונותחו על ידי רוני טיארג'אן, ראש מרכז הסיקור הצה"לי וסג"ם יובל בכר, קצינת מאבחנות וסיקור, במח"ל לקת מדעי ההתנהגות, צה"ל.

עמדות כלפי הגיוס והשירות

הממצאים מלמדים, כי שיעור גבוה בקרב המשרתים יוצאי אתיופיה מביעים גאווה ושביעות רצון משירותם הצבאי (תרשים 1). שיעורים אלו זהים לשיעור משרתי החובה המביעים גאווה משירות ומלמדים על מוטיבציה גבוהה לגיוס. כך לדוגמה, לוחם המשרת ביחידה מובחרת מתאר את המוטיבציה לגיוס - "רציתי להגיע ליחידות יותר... איך אומרים? לכוון לירח כי תפגע בכוכבים. כן, אני ממש רציתי להגיע ליחידה מאוד, מאוד מובחרת, שזה היחידה...".

תרשים 1: עמדות כלפי השירות

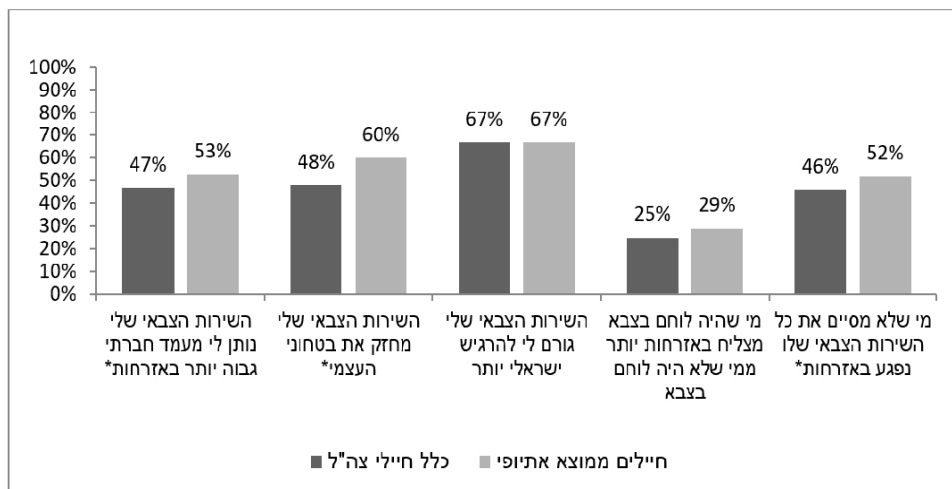
לצד שיעורים גבוהים אלו, מהראיונות עולה כי המוטיבציה הגבוהה לגיוס היא חלק מסיפור השירות של משרתים ששירותם הצבאי מתאפיין בלקויות שירות (נפקדות, עריקות, כלא צבאי). כך מתאר חייל הנמצא בכלא הצבאי בעקבות נפקדות את רצונו להתגייס לצבא: "לא חשבת יותר מדי. אמרתי - אני אהיה קרבי. אני זוכר שהלכתי מהתחלה. מהצו הראשון אמרתי להם קרבי, קרבי, בסוף שמו אותי בחימוש..."

הציטטות לעיל - של הלוחם מזה ושל החייל השווה בכלא הצבאי מזה - ממחישות כי הגיוס לצבא נתפס עבור המשרתים יוצאי אתיופיה כ'ברור מאליו', ותואם לתסריט הנורמטיבי הקיים בחברה הישראלית עבור רוב בני הנוער (ריבנאי-בהיר ואביר, 2012). השירות הצבאי מתואר כחלק ממסלול ההתבגרות המאפיין אותם כ'ישראלים', ככזה המהווה את המסלול ה"נכון" המזכה בשייכות למדינה ולחברה ומקנה תגמולים אישיים כהתבגרות, עמידה באתגרים ו"שיעור לחיים" (שם).

ממצאי הסקר מעלים תמונה זהה ולפיה רוב המשרתים יוצאי אתיופיה סבורים שהשירות הצבאי גורם להם להרגיש יותר ישראלים, מחזק את ביטחונם העצמי ומקנה להם מעמד גבוה יותר באזרחות (תרשים 2). יותר מכך, שיעור גבוה יותר מקרב המשרתים יוצאי אתיופיה, בהשוואה לכלל המשרתים, סברו כי השירות הצבאי טומן בחובו יתרונות עבור המשרתים להידוק הקשר

בינם לבין הקולקטיב. כך לדוגמה 53% מקרב המשרתים יוצאי אתיופיה סברו כי השירות הצבאי מקנה להם מעמד חברתי גבוה יותר באזרחות, בהשוואה ל-47% מקרב כלל משרתי החובה שסברו כך (תרשים 2).

תרשים 2: עמדות כלפי הקשר בין אזרחות לשירות צבאי

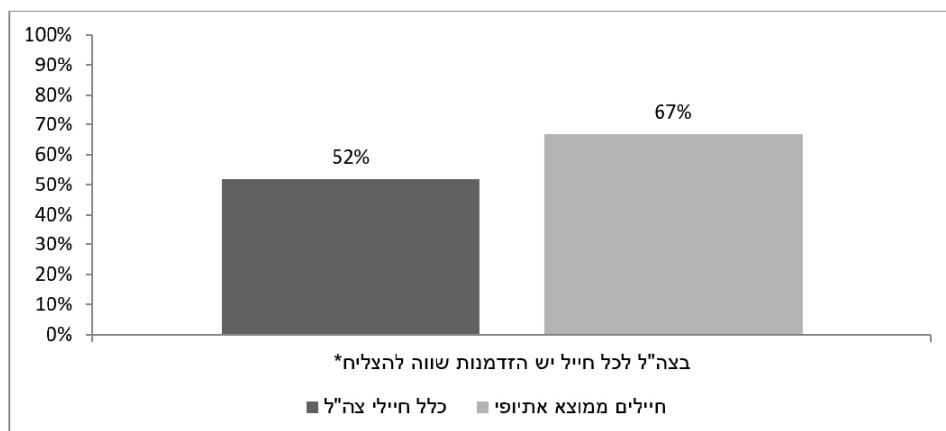

*הבדל מובהק

ממצאים אלו עולים בקנה אחד עם הידע הקיים בספרות בנושא הגירה וצבא בישראל. השירות הצבאי או הלאומי הוא עבור עולים ומהגרים מדד המבטא את תחושות השייכות וההשתלבות שלהם בחברה, וכן זירה מרכזית למימוש אזרחותם החדשה (דבדוביץ' קוק, 2011).

יתרה מזו, ממצאי הסקר מלמדים כי בקרב משרתים יוצאי אתיופיה רווחת הנחה, שלפיה בשירות הצבאי יש לכל חייל הזדמנות שווה להצליח. הנחה זו רווחת יותר בקרב המשרתים יוצאי אתיופיה בהשוואה לכלל משרתי החובה (67% לעומת 52% בהתאמה, תרשים 3).

תרשים 3: ההזדמנות בצבא

*הבדל מובהק

התפיסה שלפיה השירות הצבאי מבוסס על שוויון הזדמנויות הופיעה בראיונות בזיקה לתפיסה נוספת שהופיעה בסיפור החיים של חלק מהמרוויינים - זו שלפיה השירות הצבאי מאפשר "תיקון" לקושי שחוו עוד טרם הגיוס לצבא ושזוהה בעיקר עם כישלונות במערכת החינוך והסטיגמה שדבקה בהם בעקבות זאת. למול סיפור הכישלון, הציפיות שהביעו המשרתים כלפי השירות הצבאי היו לחזור חזרה לתלם ולהשתייך למסגרת שתדאג שלא "ילכו (שוב) לאיבוד". כך תיארה זאת חיילת שרואיינה בכלא הצבאי:

חשבתי בהתחלה שזו (הצבא) מסגרת שתעצב אותי יותר, שתבגר אותי יותר, שאולי, לא יודעת, אולי אני עכשיו אעמוד בזמנים... ושאני אוכל באמת לממש את היכולות שלי. כי האמנתי שיש בי יכולות...

ברוח דומה לכך הצדיקה חיילת המשרתת בתפקיד עורפי את ההחלטה להתגייס וציינה כטעות את החלטתן של חברותיה לא להתגייס:

בוא נגיד שיש לי חברות שלא התגייסו ועכשיו, כאילו, הן לא יודעות מה לעשות. כאילו, הן לא יודעות מה לעשות... בחיים. יש לי שתי חברות שגם היו צריכות להתגייס איתי ביחד לקורס אמיר והשתמטו, והיה להן בלגן, הן קיבלו פטור מהצבא, ועכשיו הן כאילו ממש מתחרטות על זה. הן רוצות להתגייס ולא נותנים להן. אז אני שהתגייסתי, לא מתחרטת. שמחה על זה.

התיאור של שתי החיילות הללו מלמד כי השירות הצבאי נתפס על ידי החיילים יוצאי אתיופיה כצומת משמעותי לשינוי ולאפשרות לעצב מחדש את חייהם. על רקע זאת ניתן גם להבין את הציפיות הגבוהות שהוצגו בראיונות מהשירות הצבאי, שבהן נכרכה הציפייה לשוויון הזדמנויות ולשינוי בחיים.

דמויות משמעותיות בתהליך הגיוס והשירות

המוטיבציה של המשרתים יוצאי אתיופיה להתגייס ולשרת בצבא מבוססת, במידה רבה, על תמיכתם של בני המשפחה, שבדומה למשרתים רואים בשירות שלב חשוב ומשמעותי:

הוא היה בצנחנים, חייל קרבי. לא יודעת, וזה עשה לי חשק גם להתגייס, ואימא שלי, ראיתי כמה היא גאה בו וכמה כל המשפחה גאים בו. אמרתי - גם אני רוצה. וזה, שהייתי קטנה ושראיתי, אז אמרתי, אני חייבת להתגייס ואני רוצה לעשות קרבי...

הסיבות שאזכרו בראיונות לתמיכה של ההורים בגיוס היו: הבנה כי השירות הצבאי הוא מרכיב חשוב של החברה הישראלית, משמש נקודת חיבור מרכזית אליה, ומכאן יסייע לבן או לבת להשתלב בה בשלבים לאחר השחרור. זאת בעוד אי-גיוס עלול לפגוע בהם. בדרך זו הגיוס לצבא הופך לשלב 'טבעי' ו'ברור מאליו' גם בקרב בני המשפחה. יותר מכך, הממצאים מלמדים כי גם במצבים של התלבטויות ומוטיבציה נמוכה של הנער או הנערה, המשפחה - ההורים והאחים - מהווה משענת של עידוד ומצפן עבורם. כך מתאר זאת חייל שרואיין בעת שהיה בכלא הצבאי:

ת: אחי היה גולנצ'יק.

ש: אז התייעצת איתו?

ת: כן. הוא אמר לי, כאילו, תלך, מה שייתנו לך תלך. כאילו לא ..., בסופו של דבר הכול אותו דבר. כל ה... אותו דבר. כאילו, בסופו של דבר כל אחד עושה את העבודה שלו.

שריונרים עושים את העבודה שלהם בטנקים, הם עושים את העבודה שלהם בחי"ר. כל אחד עושה את העבודה שלו. כאילו, אל תסתכל על זה, הם יותר טובים, הם זה, הם פה, הם שם. תסתכל על זה כאילו בתור עצמך, שאתה לוקח איתך. זה משהו שאתה לוקח איתך לדרך. זה לא משהו שכאילו עכשיו מסתכל על החבר שלי ולמה הוא גולני ואני זה. זה משפט אחד שאבא שלי אמר לי, שבהתחלה לא רציתי להתגייס אחרי שלא רצו אותי לספורטאי מצטיין, אבא שלי אמר לי, אם הייתה לנו את היכולת להתגייס - כאילו ההורים, המבוגרים אצלנו - היינו מתגייסים לקרבי. זה עוד חיזוק שאבא שלי נתן לי...

ממצאים אלה תואמים לנתונים הקיימים בצבא, שלפיהם שיעור המתגייסים לצה"ל ולמסלולים קרביים בקרב יוצאי אתיופיה הוא גבוה יחסית גם בהשוואה לכלל המשרתים (27% למול 25% בהתאמה, בתוך כהן, 2013).

ממצאי המחקר מאפשרים גם להבחין בתפקיד השונה שיש לבני המשפחה בתהליך הגיוס והשירות; מקומם של האחים והאחיות, בהשוואה להורים, משמעותי לא רק כגורם מוטיבציוני בשלב הגיוס, אלא גם בשלב מאוחר יותר בעת תעודף מסלול השירות ובמהלך השירות. האחים והאחיות מספקים למתגייס או למתגייסת מודל בנוגע לתפקיד הרצוי והמומלץ דרך ניסיון חייהם (modeling) וכדמויות שלמולן ההחלטות שלהם יוערכו - "אחי הגדול עשה, הסתכלתי עליו... עשיתי". אחד ההסברים שעלו במחקר ביחס לחלוקה הנוצרת בין ההורים לבין האחים היה הידע המצומצם שיש להורים על אודות השירות הצבאי, בעיקר בהשוואה לאחים. כך תואר בריאיון הידע המועט של ההורים על הצבא, וההשפעה שיש לכך באשר לטעויות של המתגייסים בעיקר בשלבים הראשונים של הגיוס (מיונים, ההחלטה היכן לשרת):

המבוגרים האתיופים. נגיד לא ל'יוצאי אתיופיה', כאילו, לא יודע איך להגיד את זה, לצד השני, כאילו ה'לבנים', היה להם את כל ההורים שכאילו היו בקרבי, יודעים מה זה. אז הם הורידו את זה לבנים שלהם ולימדו אותם. אצלנו זה אין, ההורים שלנו לא יודעים מהצבא. הבן שלהם הולך לצבא ודבר ראשון שהוא אומר זה תן לי קרבי, ויאללה... לא היה להם מושג מהבית. הם לא באו עם ניסיון מהבית. הם כאילו הולכים ישר לבקרו"ם ומה שיהיה - יהיה. אתה מבין?

לעומת היעדר הידע של ההורים יוצאי אתיופיה בנושא הצבא והשירות הצבאי, האחים והאחיות הוצגו כבעלי ידע רלוונטי, חשוב ותורם:

ת: היא (גורם המיון, ר"מ) נתנה לי אופציות של קרבי, פשוט לא האופציות שאני רוצה. היא נתנה לי חילוץ והצלה, הנדסה, שריון, נתנה לי ככה כמה. חשבתי רגע, ואז אמרתי, חשבתי, חשבתי, יצאתי בחוץ עוד פעם, חשבתי, אני לא יודע, התייעצתי עם חברים, זה. אמרתי לה - הנדסה אני לא הולך, כי אח שלי היה בהנדסה.

ש: הוא לא המליץ לך?

ת: לא, הוא אמר לי לא, אל תלך לשם. אז הלכתי לחילוץ והצלה.

אולם גם מקומם של האחים הוצג כמצומצם בכל האמור למתרחש לאחר הגיוס, בזמן השירות. האחים והאחיות תוארו בראיונות כמשמעותיים לשלבים שטרם הגיוס והשירות, בעוד שבשלב השירות עצמו התעצם מקומם של החברים ('קבוצת השווים', Peer Group). דעתם של החברים הוערכה כרלוונטית יותר לרפרטואר דרכי ההתמודדות עם הצבא, בעיקר במצבים של קושי

והתמודדות עם המערכת הצבאית. החברים הוצגו כמקור מרכזי לתמיכה, לשותפות, לתחושת קבלה ולשייכות ועיצוב הזהות העצמית. עוד הוצגו חברי קבוצת הגיל כמודל לחיקוי, לטוב ולרע - אם כגורמים המחזקים התנהגויות והתמודדויות סתגלניות ואם ככאלה המחזקים התנהגויות של ליקוי שירות, החל בסירוב שיבוץ ועד לביצוע נפקדות ועריקות:

ש: אז למה הוא חושב שיש קושי בלשרוד? וגם את אמרת את זה. קושי לשרוד בצבא, כי מה?

ת: כי אני רואה את עצמי גם, כאילו אוטוטו נשברת. בהתחלה ממש לא. אמרתי, אני אהיה שנתיים עד הסוף. היום את רואה, החברה ההיא, הקרובה אלי, כבר לא פה. השנייה גם החליטה לעזוב, זה כאילו, זה לא שזה משפיע עלי, אבל...

ש: למה היא ערקה, החברה שלך?

ת: היא לא מסתדרת עם המפקד שלה. כי גם המקום הזה, תמיד היינו, השיחות שלנו היו הרבה על המקום עצמו, על כמה לא טוב פה, על כמה, כאילו, זה מקום כזה שאין בו... את מבינה?

ממצאים אלה תואמים למתואר בספרות על אודות קבוצת השווים המהווה עבור המתגייסים מקור לא פורמלי לחיבור ולפיקוח חברתי. ככזו לקבוצת השווים יש הכוח להשפיע בכיוון הנורמטיבי כמו גם בכיוון של התנהגויות אנטי-חברתית (אדלשטיין, 2012).

מערכות טוטליות: משפחה וצבא

בשני החלקים הקודמים תוארה המוטיבציה הגבוהה של המשרתים לגיוס וכן מקומה של המשפחה - הורים ואחים - כסוכנת מרכזית בגיבוש העמדות החיוביות כלפי גיוס לצבא. בחלק הנוכחי נרחיב על הזיקה המורכבת הקיימת בין המוטיבציה לגיוס לבין תמיכת המשפחה.

קצינים וחיילים יוצאי אתיופיה, לרוב אלה המשרתים בתפקידי ליבה, הציגו את המעגל המשפחתי כגורם המרכזי שאפשר את הצלחתם בשירות ואת שיבוצם בתפקידי ליבה. כך לדוגמה תיאר קצין המשרת בתפקיד פרופסיונלי את האופן שבו נאבקה אמו מול מערכת החינוך וסללה עבורו את הדרך להשתלבות גם בצבא:

הוא (מנהל בית הספר, ר"מ) אמר לאימא: טוב, את יודעת מה? ארבע יחידות. בואי נשים אותו בארבע יחידות מתמטיקה ואנגלית נשאר שלוש, והתחילו כל מיני משא ומתן כזה. אימא שלי אמרה - אתה תזכור את השם שלי, אני עוד אגיע אליך - ויצאנו בסערה. ואז הלכנו, חזרנו הביתה וזהו. אני הייתי כזה, פשוט הייתי בשוק בקטע הזה. אני זוכר, לא בדיוק עיכלתי. כאילו, הייתי בשקט ברוב השיחה כזה. ראיתי את אימא שלי צורחת עליו ופשוט חזרתי הביתה, כזה. ואז איזה כמה ימים אחרי זה הוא התחיל להתקשר, הזמין אותנו לפגישה נוספת. ואז בפגישה הנוספת הוא אמר - טוב, בסדר, תשמעי, אני דיברתי עם המנהל והכל. נשים אותך בחמש יחידות במתמטיקה; באנגלית נשים אותך בארבע. אז אימא שלי אמרה לו - לא, אני רוצה שהוא ילמד גם חמש מתמטיקה, חמש אנגלית, וגם תשים אותו במגמת פיזיקה. היא שאלה אותי בבית מה אני אוהב, אמרתי לה - פיזיקה נשמע לי טוב. הוא אמר - גברתי, את מקשה

עליו סתם. חבל שהוא ייפול מגובה רב. עדיף לתת לו לעלות מאשר שהוא ייפול מלמעלה. אימא שלי לא הייתה מוכנה לשמוע. היא הלכה למשרד של המנהל, פתחה לו את הדלת, אמרה - אני רוצה לדבר איתך. דיברנו עם המנהל שם. הוא אמר - טוב, אני אשים אותו בחמש יחידות מתמטיקה, פיזיקה, מה שאתם רוצים - וזהו. התחלתי ללמוד בבית ספר...

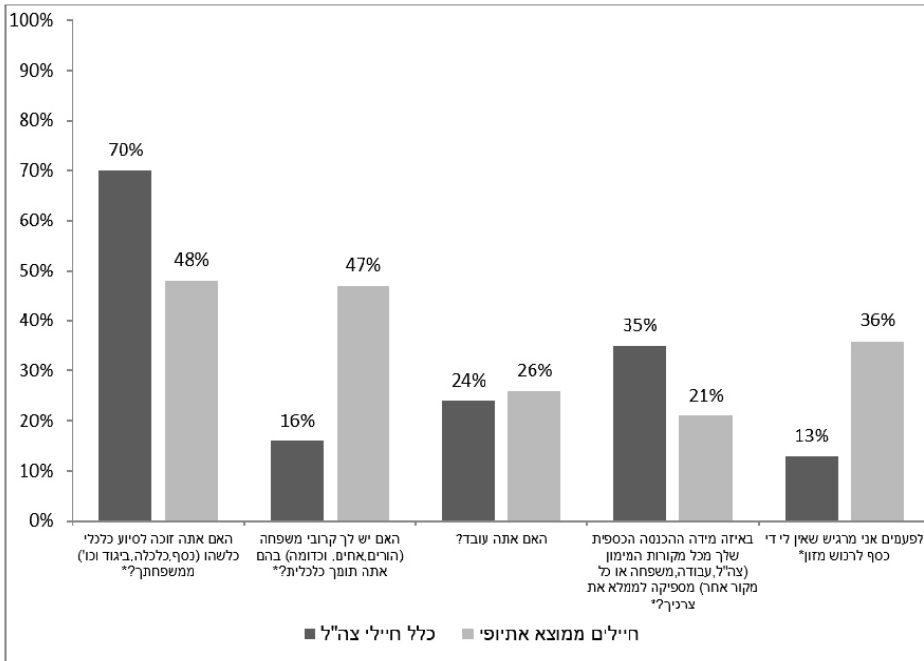
דוגמה זו מלמדת על חשיבות התמיכה הממשית והמורלית של המשפחה מול המערכות הברוקרטיות עוד טרם הגיוס לצבא דרך יצירת סביבה שאפשרה חוויה של הצלחה ומסוגלות עצמית. לצד זאת עלו קולות שהציגו את המשפחה גם כמחוללת מרכזית של קשיים הנוצרים לאחר הגיוס ובשרידות בשירות. הסיבה המרכזית שעלתה הייתה התלות של המשפחה בחייל ובחיילת המשרתים - אם בסיוע כלכלי, בטיפול באחים הקטנים, בליווי ההורים למשרדי ממשלה או בפיתרון בעיות ברקורטיות. החיילים תיארו את התלות בהם כחלק מחוויה קולקטיבית רחבה הצובעת את חייהם, את שירותם הצבאי ואת שרידותם בשירות. כך לדוגמה מתאר זאת חייל בן הקהילה האתיופית:

זה ככה, כאילו מהילדות. אתה מסתדר לבד. אתה אוכל לבד. ההורים לא נמצאים בבית כי הם יותר עובדים, כי הם עולים חדשים, וככה אתה מוצא את עצמך כל הזמן לבד עם האחים שלך. ככה זה בבית. מי שיותר גדול דואג לזה שמתחתיו. אני הייתי מוציא את האחים שלי הקטנים מהגן. אף אחד לא היה בבית. ההורים שלי, לא הייתי רואה אותם כמעט.

הסיוע שהמתגייסים נדרשים להמשיך ולספק בבית אינו מפתיע על רקע המתואר בספרות ביחס למהגרים בישראל. ההגירה מחוללת תהפוכות רבות במבנה המשפחתי ובאופי התפקוד של כל בני הבית גם שנים רבות לאחר ההגירה. באופן דומה, בספרות על אודות העלייה מאתיופיה לישראל נטען כי ההשתלבות של בני המשפחה בחברה הייתה מובחנת לפי גיל ומגדר, ולכן חל שינוי במערך היחסים בתוך הבית. בעוד האם והילדים הסתגלו מהר יחסית לחיים החדשים, איבד האב את סמכותו ואת תפקידו באופן שעורר קונפליקטים קשים במשפחה (בודובסקי, דוד וערן, 1994). אחד הקשיים העיקרים המתוארים בתהליך ההשתלבות של מהגרים הוא הקושי התעסוקתי והכלכלי. זאת נוסף על קשיים אחרים כפערי שפה, רכישת מקצוע, שחיקה בסמכות ההורים והאב ועוד. במחקר הנוכחי עלתה עדות לקושי הכלכלי בסקר שבוצע בקרב משרתי החובה (ראו תרשים 4 בעמוד הבא).

מהנתונים עולה, כי קיימים הבדלים מובהקים ומשמעותיים בין יוצאי אתיופיה לכלל המשרתים בכל האמור להיבטים של תמיכה כלכלית. לא רק ששיעור המשרתים יוצאי אתיופיה הזוכים לסיוע כלשהו מהמשפחה הוא נמוך בהשוואה לכלל המשרתים (48% למול 70% בהתאמה), אלא שרבים מהם נדרשים להוות משענת כלכלית עבור משפחתם בשיעור גבוה יותר מכלל המשרתים (47% למול 16% בהתאמה). מהראיונות עולה כי עבור אלה החווים את הקונפליקט בין הצרכים של הבית להסדרי השירות הצבאי המצב נתפס כבלתי פתיר, ויותר מכך, כבעיה שהם נדרשים למצוא לה מענה. במצב זה המחיר הגבוה כולל אכזבה בלתי נמנעת של אחד מהצדדים - משפחה או צבא, כפי שמעיד לוחם ביחידה מובחרת:

תרשים 4: סביבות תומכות

* הבדל מובהק

ש: תשמע, אימא שלי לא שמחה שאני קרבי.

ש: לא שמחה?

ת: לא.

ש: אז ממה היא מבסוטה?

ת: תשמע, אח שלי ג'ובניק. אח שלי עובד ועוזר לה. אח שלי עושה שבוע-שבוע, ואני קרבי, כאילו. היא מסתכלת עליו בעיניים יותר טובות, אתה מבין.

חוסר הנחת שהמשרתים חווים כולל גם שירות תוך כדי ניהול משא ומתן בלתי פוסק על אופי השירות ולעתים גם על המשכו. כך לדוגמה, מרואיינת, שבחרה לשרת במסלול עורפי, מתארת את שירותה הצבאי כפשרה בין המשך מתן מענה לצרכים בבית לבין רצונה להתגייס ולשרת במסלול איכותי:

ת: לא, אני דווקא רציתי. אני דווקא רציתי קרבי גם. כאילו, ממש רציתי, אבל איך אני יכולה? אני צריכה להיות ממש קרובה לאימא שלי. זה תוקע, איפשהו.

ש: למה רצית להתגייס?

ת: כי אחי הגדול עשה, לא יודעת, הסתכלתי על אחי הגדול, רציתי...

ש: מה הוא עושה בצבא?

ת: הוא היה בצנחנים, חייל קרבי. לא יודעת, וזה עשה לי חשק גם להתגייס, ואימא שלי, ראיתי כמה היא גאה בו וכמה כל המשפחה גאים בו. אמרתי - גם אני רוצה. וזה, שהייתי קטנה ושראיתי, אז אמרתי, אני חייבת להתגייס ואני רוצה לעשות קרבי. אבל עם הזמן גדלתי והבנתי שאימא שלי צריכה את העזרה שלי ואני חייבת לעזור לה. זה לא קל, את יודעת. אימא שלי לבד. זה לא שאבא שלי עוזר לה. זה לא שהוא משלם מזונות או משהו. כאילו, הוא לא איתה עכשיו. ובסדר, לא יודעת.

דבריה של החיילת מציגים את הקושי ואת ההתלבטות שיש למשרתים יוצאי אתיופיה ביחס לאופי שירותם הצבאי. קושי זה מקבל ביטוי לא רק בהקשר של העדפה לשירות במסלול עורפי על פני שירות קרבי, או ביציאה ממסלול השירות למסלול אחר, אלא גם בהתנהלות היום-יומית של המשרת בתוך היחידה ומול מפקדיו. התנהלות הכוללת ניהול משא ומתן על מסלול השירות, תנאי השירות והכרה בבעיות שבבית. כך תיאר זאת חייל המשרת בתפקיד עורפי:

גם יומיות לא נותנים. גם למשל, אני עכשיו למשל, יש לי חברים שעושים, סתם, נותנים להם שמונה עד ארבע שעות, ומתחילים לעבוד איתם משלוש לדוגמה, אז שיבואו איתם להבנה, יצאו לעבוד בשתיים, שיצאו כאילו בשתיים. כאילו, ההפרש של השעתיים האלה, זה הורס חיים, אתה מבין? אז הם ישר דופקים עריקות. הם לא חושבים על העתיד, כן?

החייל מתאר מצב פרדוקסלי הכולל מצד אחד ציפיות המופנות כלפיו לשרת "כמו כולם", בעוד בפועל תהליך ההשתלבות של משפחתו בחברה עדיין לא הסתיים. כך מסכם מרואיין המשרת בתפקיד עורפי כמנהל רשת, את המורכבות שבין הציפיות להתערות מלאה המופנות כלפי המשרתים בני הקהילה לבין מציאות הכוללת המשך התאקלמות כלכלית ומנטלית של המשפחה:

יש משהו שלא... שכחתי לציין אותו. יש את כל הקטע הזה שגם, יש אולי הרבה כאלה שלא מבינים, אולי אומרים שלא מבינים. יש הרבה חבר'ה אולי שיש להם הרבה בעיות ת"ש, אולי חבר'ה שההורים שלהם באמת מבוגרים, בסדר? וכן צריך את העזרה שלהם. זה גם משהו שהוא כן תנופה להצלחה, אחד שהוא, לא יודע, שהוא, את יודעת, שהוא אחראי במשפחה, לא יודע, הוא האח הגדול, הוא האח, אין לו אחים גדולים והוא אחד שמפרנס את המשפחה. זה גם משהו שתורם. פתאום הוא צריך לקחת את אימא שלו לבית חולים, לא יודע, לקופת חולים, לביטוח לאומי. זה דברים שמשפיעים גם על ההצלחה. תשמעי, גם אני, היו לי את כל הדברים האלה שהייתי צריך, שאימא שלי לא מבינה עברית והייתי צריך לקחת אותה למקום כזה או אחר כדי לתרגם לה, או, אנשים לא מבינים את זה. אולי הוא לא יודע, אתה אומר לו - תקשיב, המפקד, אני חייב אולי להגיע מאוחר, או לחתום חופש, אני צריך לקחת את אימא שלי, וככה וככה. לפעמים קשה להם להבין את זה. אבל צריך להבין שיש הרבה הורים מבוגרים שלא מבינים עברית והילדים שלהם הם המתרגמים שלהם, העוזרים שלהם, ה... שלהם, הכול.....

דין ומשמעויות

המאמר נכתב על רקע מאמץ מוסדי המקיף את כלל רשויות המדינה שנועד לשנות ולשפר את המדיניות בנוגע לשילוב הקהילה האתיופית בישראל (התכנית הממשלתית לקידום שילוב יוצאי אתיופיה בחברה הישראלית). הגישה שנקטנו במחקר מתלכדת עם מאמץ זה ונשענת על תחומי דעת פרוגרסיביים כהסתגלות והשתלבות, המניחים התקדמות ושינוי בהתאם לנומיות

הרווחות בחברה הקולטת. במובן זה אנו ערים לכך שקיימות נקודות מבט נוספות שלא נכללו במחקר הנוכחי, ומותירים מקום להמשיך ולחקור את המקרה הייחודי של המשרתים יוצאי אתיופיה בצה"ל (ראו למשל, הרצוג 1998).

יתרוננו היחסי של המאמר הנוכחי הוא ביכולת לחשוף את יחסי הגומלין המורכבים הקיימים בין שתי סביבות החיים המשמעותיות ביותר בחיי המשרתים - המשפחה מזה והצבא מזה (ליבלר, 1990; ריבנאי-בהיר ואבידר, 2012; שבתאי, 1999). המאמר מציג מתח בלתי פתיר שנוצר בין התביעות שהמערכת הצבאית מציבה למשרתים בני הקהילה האתיופית לבין צורכי המשפחה שעדיין מצויה בתהליך הגירה.

מתח זה חל על רקע קיומו של מודל נורמטיבי שעליו מושתת שירות החובה. מודל שלפיו המשרת זוכה לתמיכה מן הבית במהלך השירות הצבאי בהיבטים רבים: ידע, תמיכה מורלית וכן בסיוע משאבי וכספי (כביסה, מזון, עלויות הטלפון הנייד ועוד). במילים אחרות, בחברה הישראלית גיוס של בן משפחה לצבא משמעותו היא גיוס של כל המשפחה וההורים לשירות. ההורים, האחים והמשפחה הרחבה הופכים, במידה לא מבוטלת, לחלק מחוויית השירות של המתגייס והמתגייסת - הם מעורבים בהחלטות על אודות מסלול הגיוס הרצוי, יציאה לקורסים, חתומה על המשך שירות, וכן תומכים בבעיות ובקשיים מנטליים וחומריים. למול מודל זה, מהמחקר הנוכחי עולה כי עבור רבים מבין המשרתים בני הקהילה האתיופית המצב הוא הפוך לחלוטין. לא רק שאין באפשרות המשפחה לתמוך בהם במהלך השירות, אלא שפעמים רבות המשרתים הם אלה הנדרשים לתמוך במשפחה ובבני הבית בכלל תחומי החיים - סיוע כלכלי, התנהלות יום-יומית מול משרדי ממשלה, תמיכה באחים הקטנים וכדומה.

במתח הבלתי פתיר שנוצר בין הצרכים הנובעים מהשירות הצבאי לבין צורכי המשפחה, התמיכה שהעניקו ההורים לבנם או בתם טרם הגיוס מתבררת כ"תמיכה על תנאי". כלומר, תמיכה הניתנת למשרתים כל עוד הם ימשיכו לסייע לבני הבית בעת הצורך. במצב זה המשרת נאלץ לבחור למי הוא נענה ולמי לא - לצבא או לחלופין למשפחה. כך או אחרת הוא נדרש להתמודד עם תסכול ועם אכזבה של המשפחה וההורים או של המערכת הצבאית ומפקדי.

המתח שעלה במחקר הנוכחי אינו נחלת כלל המשרתים בני הקהילה האתיופית. הקושי העיקרי מופיע בסיפורי השירות של חיילים השוהים בכלא הצבאי, שהתקשו להמשיך בשירות באופן מיטבי עד לביצוע נפקדות ועריקות. אולם ההכרה במתח ובקושי נשמעת לא רק מפיהם. במחקר עלו קולות ביקורתיים גם בקרב משרתים ששירותם אינו מתאפיין בלקויות כלשהן. נהפוך הוא, חלקם משרתים בתפקידי ליבה כקצונה ולחימה. עבורם הקושי העיקרי נובע מהיעדר ידע והבנה במערכת הצבאית, ובתוך כך של מפקדים, באשר לסיפור העלייה של הקהילה האתיופית. סיפור הכולל את העבר - העלייה לישראל - את המורשת ואת החגים הייחודים לקהילה, כמו גם את ההווה המורכב של תהליך קליטה מתמשך ושלפערים מול החברה הישראלית גם לאחר שנות דור.

נקודת המבט הביקורתית כמו גם קשיי ההסתגלות של דור שני למהגרים הומשגה בספרות גם כ"דור וחצי לעלייה" (גולצמן ופרוג, 2010; לב-ארי, 2010). דור שרובו נולד בארץ אך המשפחה וההורים עדיין מתאפיינים בתלות בגורמי רווחה ובחוסר השתלבות בחברה הקולטת (הרצוג,

1998). יתרה מזו, מצבם של בני הדור הנולד בארץ הקולטת מתואר כמורכב ומאתגר יותר ממצבם של ההורים המהגרים. בעוד דור ההורים המהגרים חי במובלעת מבודדת ונהנה מתמיכה ומפיקוח חברתי של מסורות העולם הישן המשוכפלות במובלעות אתניות שנוצרו בחברה הקולטת, בני הדור השני נמצאים במצב שונה, בעיקר אם נולדו בארץ הקולטת. בני הדור השני נדרשים לקבל על עצמם את מטרות החברה הקולטת ואת היעדים הנורמטיביים שהיא מציבה לכלל חבריה, ולכאורה הם גם בעלי הזדמנויות רבות יותר לממש זאת. עבורם המטרה אינה רק ההגירה אלא ניעות והיטמעות בחברה שלתוכה נולדו ללא מכשול השפה והקודים התרבותיים. אולם, פעמים רבות, גם לבני הדור השני, בדומה להוריהם, חסרים האמצעים הלגיטימיים להיטמעות מלאה בחברה (אדלשטיין, 2012).

ממצאי המחקר הנוכחי מלמדים אפוא, כי המשרתים כיום בצה"ל, בני הדור שנולד בארץ, מממשים את חלום הישראליות ואת היותם ה"דור הראשון" שנולד בארץ ומתגייס לצה"ל. בה בעת חלקם ממשיכים לחוות את עול ההגירה ונדרשים לשאת על כתפיהם את שאיפות דור ההורים כמו גם את קשיי הסתגלותם. בהקשר זה ניתן לומר כי לא ניתן להחיל את ההגדרה "ילידי הארץ" באופן טכני המושתת רק על מקום הלידה. להגדרה "ילידי הארץ" נלווה מערך של ציפיות, המניחות השתלבות מלאה ושוויון הזדמנויות ככלל ילידי הארץ. אולם בדומה למתואר בספרות גם המחקר הנוכחי מלמד כי ציפיות אלו לעתים אינן מותאמות לתהליכי הקליטה הנמשכים לעתים יותר מדור אחד. הציפיות להשתלבות מלאה מתממשות רק עבור חלק מבני הקהילה האתיופית המשרתים בצה"ל, בעוד עבור רבים מהמשרתים ציפיות אלו, בעיקר בשל קשיים כלכליים, אינן מצליחות להתממש במלואן ואפילו לא בחלקן.

ממצאים אלו מייצגים מגמה רחבה יותר מהמקרה המסוים של המשרתים בני הקהילה האתיופית בצה"ל. בשנים האחרונות עולה תביעה מצד משרתים ובני משפחותיהם כלפי המערכת הצבאית, כמו גם המדינה, להרחיב את הסיוע שניתן למתגייסים במהלך השירות ולספק תסריטים מגוונים יותר של הסדרי שירות שיותאמו למציאות הכלכלית של קבוצות שונות. דוגמאות עכשוויות לכך הן מכתב "הלוחמים הרעבים" לרמטכ"ל בספטמבר 2015, וההסכמה הציבורית הרחבה סביב עדכון דמי הקיום של משרתי החובה ב-2016 (ריבנאי-בהיר, 2016). תהליכים אלו מלמדים על הפנמה גוברת בחברה ולפיה יש לייצר תסריטים חדשים של שירות צבאי ותמיכה בחיילים שיותאמו למחזור החיים המובחן של כלל הקבוצות המתגייסות בקרב חרדים, בני מיעוטים, חיילים בודדים, עולים חדשים ועוד.

תהליך חברתי זה מעוגן גם בהתרחבות השפעות הגלובליזציה וכלכלת השוק על יחסי חברה וצבא ובאופן ממוקד יותר על היחסים בין הצבא והמדינה לבין המשרת ומשפחתו (לוי, 2008; ריבנאי-בהיר, 2016). הפערים הכלכליים והתודעה המעמדית שהתבססו בעיקר בקרב מעמד הביניים בחברה הישראלית, גם בעקבות המחאה החברתית בקיץ 2011 (רם ופילק, 2013), מהווים זרזים התורמים לסדיקת התסריט ההגמוני - זה שעליו הושתת השירות הצבאי ולפיו המשפחה תומכת בחייל המשרת ומפנה לכך משאבים כלכליים ומנטליים. ריבנאי-בהיר בחנה את השיח הכלכלי ביטחוני ברשתות החברתיות; לטענתה הגיוס לצבא מוצג כזכות שרק משפחות בעלות אמצעים יכולות לממש, בעוד משפחות ממעמד כלכלי נמוך מתקשות לדאוג לצורכי החייל (ריבנאי-בהיר, 2016). ממצאים אלו קוראים לשינוי במדיניות ובדפוסי הפעולה בהקשר של משרתי החובה,

ובעיקר משרתים מקרב אוכלוסיות מוחלשות. על המדיניות להתבסס על דפוסים המביאים בחשבון כי למשרת או למשפחתו אין בהכרח סביבה תומכת ומשאבים הנדרשים להם, שהופכים ליקרים יותר ומרובים. במצב זה המערכת המדינית והמערכת הצבאית הופכות לעוגן המרכזי, ולעתים היחיד, המספק את צורכי החיילים במהלך השירות.

לסיכום, ממצאי המחקר הנוכחי מצביעים סימן שאלה לגבי ההנחה שאפיינה את השיח האקדמי והחברתי בשנות התשעים, שלפיה בני הדור השני לעלייה לא ייקלעו למשבר, לתחושת שוליות ולדעות קדומות (שבתאי, 2001). בניגוד להנחה זו, הממצאים המוצגים במאמר זה מלמדים כי הדור הנוכחי חווה - גם לאחר שנת דור - את קשיי הקליטה וההגירה של המשפחה, את הקושי להמיר את משאבי השירות לתגמולים בחברה ובשוק התעסוקה, את סימון השיוך לקולקטיב על בסיס צבע העור, את פערי הידע בין החברה הקולטת לבין הקהילה ומורשתה ועוד. יתרה מזו, ממצאים אלה מעלים תהייה באשר ליכולת של השירות הצבאי לתקן ולשנות קשיים המתעוררים בכלל מעגלי החיים, לדוגמה, קושי בשילוב חברתי ותרבותי או גילויי גזענות (ברוקר ומשה, 2015). נראה כי בעת הזו יש לייצר בסיסים נוספים להעמקת שוויון הזדמנויות בשירות הצבאי עבור בני הדור הנוכחי, הוא דור וחצי לעלייה, אך גם להרחיב את ההסדרים ולכלול בהם בסיסים נוספים חינוכיים ותעסוקתיים עבור המשרתים בני הקהילה האתיופית. בסיסי שוויון אלה ישמשו עוגן בשלבים מאוחרים יותר גם עבור הדורות שבפתח. חלק מהם מסומנים בעבודה הנוכחית וחלקם, כמו תמיד, יתפתחו בהמשך בהתאם לתנאים שייווצרו.

מקורות

אדלשטיין, א' (2002). דפוסים של עיברות ועבריינות בקרב בני נוער יוצאי אתיופיה בישראל. משטרה וחברה, 6, 5-32.

אדלשטיין, א' (2012). גורמים מרכזיים להתנהגות אנטי חברתית בקרב בני נוער יוצאי אתיופיה בישראל. בתוך נ' גריסרו וא' ויצטום (עורכים), היבטים חברתיים, תרבותיים וקליניים של עולי אתיופיה בישראל (עמ' 127-152). באר שבע: אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.

אהרון, מ' (2010). כלוב הברזל של האתניות. סוציולוגיה ישראלית, יב(1) 181-210. פרדס הוצאה לאור.

אמיר, מ' והורביץ, מ' (2003). להיות מתבגר עולה: הקשר בין הגירה, פשיעה ועבריינות - המקרה הישראלי. תל אביב: המרכז הבין תחומי לחקר מדיניות וטיפול בילדים ונוער, אוניברסיטת תל אביב.

אנדרסון, ב' (1983/2000). קהילות מדומיינות. תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה.

ארידן, ר' ומרגולין, ת' (2013). הורים ילדים וקהילה: תאוריה ויישום בשילוב יוצאי אתיופיה בישראל. ירושלים: ג'וינט ישראל/אשלים העמותה לתכנון ולפיתוח שירותים לילדים ובני נער בסיכון ומשפחותיהם.

בודובסקי, ד', דוד, י', וערן, י' (1994). יהודי אתיופיה במעבר בין תרבותי: המשפחה ומעגל החיים. ירושלים: בית אצ'ין - מרכז וייעוץ בנושאי משפחה.

בוסטין, ע' (2008). גברים יוצאי אתיופיה: מדוע כל כך קשה להם? הד האולפן החדש, 94, 64-58.

בן אליעזר, א' (2008). כושי סמבו בילי בילי במבו: כיצד יהודי הופך שחור בארץ המובטחת. בתוך י' שנהב וי ויונה (עורכים), גזענות בישראל (עמ' 130-157). ירושלים: מכון ון ליר.

בן-עזר, ג' וגולן, י' (2012). תגובות בחברה הישראלית כלפי משפחות מעורבות שאחד מבני המשפחה ממוצא אתיופי. מגמות, כתב עת למדעי ההתנהגות, מח (4-3), 625-595. ירושלים: מכון הנרייטה סאלד.

ברוקר, ג' ומשה, ר' (2015). המשרתים הבדואים בצה"ל: מ'שונות תרבותית' ל'שונות חברתית'. צה"ל: מחלקת מדעי ההתנהגות.

גודמן, י' (2008). אזרחות, מודרניות ואמונה במדינת הלאום: הגזעה ודה-הגזעה בגיור מהגרים רוסים ומהגרים אתיופים בישראל. בתוך י' שנהב וי' יונה (עורכים), גזענות בישראל (עמ' 381-415). ירושלים: מכון ון ליר בירושלים.

גולדבלט, ה' ורוזנבלום, ש' (2011). בין "שם ל"לכאן": ערכים, צרכים וחלומות של בני נוער עולים מאתיופיה. מגמות, כתב עת למדעי ההתנהגות, מז (4-3), 615-593.

דבידוביץ' קוק, פ' (2011). השתלבות יוצאי אתיופיה בצה"ל. ירושלים: מרכז המחקר ומידע של כנסת ישראל.

דוח מבקר המדינה (2012). דוח שנתי 63 לשנת 2012 ולחשבונות שנת הכספים 2011, היבטים בקידום שילובם של יוצאי אתיופיה - פגמים מהותיים בניהול תכנית לאומית. http://www.mevaker.gov.il/he/Reports/Report_114/926efbcf-6853-4c93-8154-2844c658d9aa/7917.pdf

דולב-גנדלמן, צ' (1989). יהודי אתיופיה בישראל תמונות משפחתיות: מצב רב פנים. ירושלים: האוניברסיטה העברית, המכון לחקר הטיפוח בחינוך.

דיין, נ' (2014). השתלבות יוצאי אתיופיה בישראל: תמונת מצב מסמך מדיניות. הגירה, 4, 11-1.

הרצוג, א' (1996). מי מרוויח ממדינת הרווחה? תיאוריה וביקורת, 9, 104-81.

הרצוג, א' (1998). הבירוקרטיה ועולי אתיופיה. תל אביב: צ'ריקובר.

התכנית הממשלתית לקידום שילוב יוצאי אתיופיה בחברה הישראלית, אתר משרד ראש הממשלה, האגף לממשל וחברה (תכנון מדיניות). נדלה: <http://www.pmo.gov.il/policyplanning/hevra/Pages/Consultation.aspx>

כהן, ג' (20.6.2013). שיעור יוצאי אתיופיה שעקרו או נפקדו מצה"ל גבוה פי 5 משאר האוכלוסייה. הארץ, חדשות חינוך וחברה.

לב-ארי, ל' (2010). דור שני ו"דור וחצי" של ישראלים בצופן אמריקה: זהות והזדהות. רמת גן: מרכז רפפורט, אוניברסיטת בר אילן.

לוי, י' (2007). מצבא העם לצבא הפריפריות. ירושלים: כרמל.

לומסקי-פדר, ע' ובן-ארי, א' (2003). מ'עם במדים' ל'מדים שונים לעם'. בתוך: מ' אלחאג' וא' בן-אליעזר (עורכים), בשם הביטחון (עמ' 29-76). חיפה: הוצאת הספרים של אוניברסיטת חיפה/פרדס הוצאה לאור.

לומסקי-פדר, ע' רפפורט, ת' וגניזבורג, ל' (2010). מבוא. בתוך ע' לומסקי פדר ות' רפפורט (עורכות), נראות בהגירה: גוף, מבט, ייצוג (עמ' 11-39). תל אביב וירושלים: הקיבוץ המאוחד ומכון ון ליר.

ליבליך, ע' (1990). הכניסה לבגרות במהלך השירות הסדיר בצה"ל. בתוך ק' בנימיני ואחרים (עורכים), עיון ויישום בפסיכולוגיה (עמ' 272-281). ירושלים: מאגנס.

סבירסקי, ש' וסבירסקי, ב' (2002). היהודים יוצאי אתיופיה בישראל: דיור, תעסוקה, חינוך. מידע על שוויון, 11, 1-37. תל אביב. מרכז אדווה.

סיקורל, ע' ושרעבי, ר' (2011). הקניית הישראליות: עבודת הסומכות במרכזי הקליטה של עולי אתיופיה. בתוך מרגלית שילה וגדעון כ"ץ (עורכים), מגדר בישראל (עמ' 790-815). אוניברסיטת בן גוריון: מכון בן גוריון לחקר ישראל והציונות.

ענתבי-ימיני, ל' (2010). בשולי הנראות: עולים אתיופים בישראל. בתוך ע' לומסקי פדר ות' רפפורט (עורכות), נראות בהגירה: גוף, מבט, ייצוג (עמ' 11-39). תל אביב וירושלים: הקיבוץ המאוחד ומכון ון ליר.

פלד, י' ושפיר, ג' (2005). מיהו ישראלי, הדינמיקה של אזרחות מורכבת. תל אביב: אוניברסיטת תל אביב.

ריבנאי-בהיר, ש' ואבידר, מ' (2012). מורכבות שיח השירות הצבאי בקרב בני נוער בעידן של שינויים ערכיים. מחלקת מדעי ההתנהגות, צה"ל.

ריבנאי-בהיר, ש' (2016). צבא ה(חוב)עם: שיח כלכלי-בטחוני במדיה החברתית. מחלקת מדעי ההתנהגות, צה"ל.

רם, א' ופילק, ד' (2013). ה-14 ביולי של דפני ליף. תיאוריה וביקורת, 41, 43-17.

שבתאי, מ' (1999). הכי אחי: מסע הזהות של חיילים עולים מאתיופיה. תל אביב: צ'ריקובר.

שבתאי, מ' (2001). לחיות עם זהות מאוימת: חוויות החיים עם שוני בצבע עור בקרב צעירים ומתבגרים בישראל. מגמות, כתב עת למדעי התנהגות, מא, 72-97.

ששון-לוי, א' (2006). זהויות במדים: גבריות ונשיות בצבא הישראלי. ירושלים: מאגנס.

תלמי-כהן, ר' (2012). זרע ביתא ישראל (הפלאשמורה) רגע לפני העלייה לישראל. בתוך נ' גריסרו וא' יצטום (עורכים), היבטים חברתיים, תרבותיים וקליניים של עולי אתיופיה בישראל (עמ' 37-59). באר שבע: אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.

תלמי-כהן, ר' (2013). העלייה כמסע: זרע ביתא ישראל (הפלאשמורה) בין ארבע תחנות

בדרך מאתיופיה לישראל. חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה", החוג לסוציולוגיה
ואנתרופולוגיה, אוניברסיטת תל אביב.

Burk, J., & Espinoza, E. (2012). Race relations within the US Military. *Annual Review of Sociology*, 38, 401-422

Ben-david, A., & Erez-darvish, T. (1997). The effect of the family on the emotional life of Ethiopian immigrant adolescents in boarding schools in Israel. *Residential Treatment for Children & Youth*, 15(2), 39-50.

Ben-rafael, E., & Peres, Y. (2005). *Is Israel one? Religion, nationalism and multiculturalism confounded*. Leiden, NL: Brill.

Comaroff, L. J. (1987). Of totemism and ethnicity: Consciousness, practice and the signs of inequality. *Ethnos*, 52(3-4), 301-323.

Comaroff, L. J., & Comaroff, J. (2009). *Ethnicity Inc*. Chicago: Chicago University Press.

Enloe, C. (1980). *Ethnic soldiers: State security in divided society*. Athens: University of Georgia Press.

Kimmerling, B. (2001). *The invention and decline of Israeliness*. California: University of California press.

Taylor, C. (1992). The politics of recognition. In A. Gutman (Ed.), *Multiculturalism and the politics of recognition* (pp. 25-76). Princeton: Princeton University Press.

Wolde-tsadick, A. (2006). *Ethiopian integration - Education and employment: New findings in brief*. Jerusalem: Myers-JDC-Brookdale Institute Research for Immigrants Absorption.